

Ger Groot (red.). *De uitgelezen Sartre*. Vertaald door Frans Montens, Leo Fretz, Frans de Haas, Marianne Kaas, Ger Groot en anderen. Lannoo/Boom

Denkend aan Jean-Paul Sartre zie ik altijd een foto voor me uit 1970. Sartre staat er op een oliedrum, omringd door verslaggevers die hem met geheven armen hun microfoons voorhouden. De geëngageerde intellectueel in actie! Zijn bereik lijkt op het eerste gezicht beperkt - behalve de ietwat benauwd kijkende filosoof zien we op de foto alleen de verslaggevers -, maar dankzij hun microfoons werd wat hij te zeggen had ongetwijfeld wereldnieuws.

In de vorige eeuw was Sartre (1905-1980) dé belichaming van het intellectuele en literaire engagement. Het zou me niet verbazen als hij in die hoedanigheid het langst in herinnering zal blijven, al was het alleen maar omdat zulke geëngageerde geesten na hem nauwelijks meer zijn opgestaan.

Intellectuelen moesten de 'bondgenoten van het volk' zijn, verklaarde Sartre op die oliedrum. Het is de vraag of jongere lezers nog weten wat dat zeggen wil, het 'volk'. Het woord roept herinneringen op aan een ideologie (het marxisme) die nu alle aantrekkingskracht verloren heeft, vreemd genoeg in een tijd die een van de grondgedachten ervan (de mondialisering van het kapitaal) vermomd als 'marktdenken' meer dan ooit tot werkelijkheid heeft gemaakt. Oudere lezers wil dat laatste nog wel eens tot nostalgie inspireren.

Met weemoed denken zij terug aan de jaren toen er nog een Sartre was om te zeggen waar het op stond. Dezelfde Sartre biedt echter ook de remedie tegen zulke nostalgie. Je hoeft daarvoor slechts te denken aan zijn rechtvaardiging van de communistische concentratiekampen (waarvan hij het bestaan niet ontkende) en aan zijn cultus van het antikoloniale geweld, dat in veel vroegere koloniën een desastreuze politieke cultuur in de hand heeft gewerkt.

Sartre heeft er nooit spijt van gehad. Toen hem op zijn zeventigste verjaardag werd gevraagd waarvan hij wél spijt had, antwoordde hij: 'Dat ik niet radicaal genoeg ben geweest'. Revoluties konden het in zijn ogen niet zonder moord en doodslag stellen. Als constatering valt daar niet veel tegenin te brengen, maar Sartre bedoelde het als een aanbeveling.

Om tot deze lof van het revolutionaire geweld te komen, had hij een lange weg moeten afleggen, die begon met een aanvankelijk apolitieke passie voor de filosofie. Zijn engagement kwam voort uit zijn existentialisme, dat in de jaren veertig en vijftig van de filosofie weer een opwindende levensleer wist te maken en talloze lezers, binnen en buiten Frankrijk, in zijn ban sloeg.

Daarom moeten we blij zijn met *De uitgelezen Sartre*, dat nu is verschenen in een reeks waarin eerder delen zijn uitgekomen over Descartes, Spinoza en Plato. Het deel over Sartre is samengesteld door Ger Groot, die ook de uitstekende inleiding en de verbindende teksten voor zijn rekening nam. Vanwege zijn veelzijdigheid als denker en schrijver is het niet mogelijk de *hele* Sartre in één band recht te doen. De romancier, de toneelschrijver en de essayist Sartre komen bij Groot niet of hooguit zijdelings aan bod; hij heeft zich geconcentreerd op diens filosofische werk, in het bijzonder op *L'être et le néant* uit 1943, dat nog niet eerder in het Nederlands werd

vertaald.

Vanzelfsprekend zijn niet alle - meer dan 700 - bladzijden van het boek vertaald, het blijft bij een representatieve selectie, toch nog altijd goed voor zo'n 100 bladzijden. Aan woorden had Sartre nooit gebrek. Ook deze fragmenten maken je aan het duizelen, al heeft Groot wel een paar klassieke passages uitgekozen, waarin de denker zich als waarnemer en analyticus van het menselijk gedrag van zijn beste kant laat zien.

Het gaat om indringende beschrijvingen van de menselijke blik, van de onverwachte afwezigheid van een vriend in het café, van een meisje dat zich bij een afspraakje onttrekt aan de consequenties van de begeerte die zij willens en wetens bij de ander opwekt, van de liefde en van de sadistische foltering. Concrete voorbeelden stuk voor stuk, die Sartres 'proeve van een fenomenologische ontologie' illustreren en verhelderen.

Beide woorden uit de ondertitel (fenomenologie en ontologie) suggereren bij welke filosofen Sartre te rade was gegaan: bij Husserl en Heidegger. Samen met Hegel vormden zij de 'drie H's', die in de jaren dertig en veertig het Franse wijsgerige landschap domineerden, zij het niet tot ieders vreugde, want onder de Duitse invloed bleef van de traditionele Franse *clarté* weinig over.

Toch ontbreekt bij Sartre de Franse invloed evenmin. In zijn nadruk op de volstreekte transparantie van het bewustzijn bleef hij schatplichtig aan Descartes, ook al noemde hij dat bewustzijn met een aan Hegel ontleende term een 'voor-zich zijn'. Daartegenover stond het zijn van de dingen, dat hij aanduidde als een 'op-zich zijn'. Het laatste viel volledig met zichzelf samen, het eerste juist niet. Het bewustzijn bestond bij gratie van de distantie en de mogelijkheid van ontkenning; het was geen in zichzelf besloten 'zijn', maar eerder een *néant*, dat Groot teneinde de activiteit die dit woord suggereert te benadrukken met 'niet' heeft vertaald.

Het 'zijn' uit de titel van *L'être et le néant* staat dus voor de wereld, het 'niet' voor het menselijke bewustzijn. In zijn boek verkent Sartre aan de hand van het menselijke gedrag de diepere betekenis van hun beider verhouding. Een alomvattende onderneming, waarbij op de achtergrond nog een andere vraag meespeelt: de vraag naar de moraal. In *L'être et le néant* komt de moraal pas aan het eind even ter sprake, waarna de lezer wordt verwezen naar een volgend, helaas nooit geschreven, boek. Maar uit de dagboeken die Sartre als dienstplichtige in 1939-1940 bijhield, blijkt duidelijk hoezeer morele bekommernis aan de wieg heeft gestaan van zijn eerste filosofische hoofdwerk.

Makkelijk heeft hij het zichzelf niet gemaakt, want door het menselijk bewustzijn te definiëren als absolute vrijheid, blijft het een raadsel hoe daaruit ooit een verplichtende ethiek zou kunnen voortkomen. Voor Sartre was de mens niet al bij voorbaat begiftigd met een hem bepalende 'essentie'. Bij de mens gaat existentie voor essentie, zou hij later schrijven in een beroemd geworden formule. Dat wil zeggen: de mens kiest zelf wie of wat hij wil zijn, zonder zich daarbij op iets anders te kunnen beroepen dan op zijn eigen vrijheid.

Het gevolg daarvan was een verpletterende verantwoordelijkheid, een schier ondraaglijke last, die de mens dan ook vaak geneigd is te ontvluchten door zichzelf op

te vatten als een speelbal van externe krachten als God, het noodlot, de erfelijkheid of het onbewuste. 'Kwade trouw' noemt de atheïst Sartre dat. Door zichzelf afhankelijk te maken van krachten die hij niet in de greep heeft, reduceert het menselijke 'voor-zich' zich onwillekeurig tot het 'op-zich' van de dingen.

Maar nu wordt het pas echt lastig: óók wanneer de mens zichzelf als 'essentie' kiest, blijkt dat het geval. Ook dan legt hij zich immers vast als een 'op-zich' en wordt de vrijheid verspeeld. De grote morele vraag waarmee *L'être et le néant* de lezer achterlaat, is nu of er desondanks een keuze mogelijk is die niet leidt tot verloochening van de vrijheid en dus tot 'kwade trouw'.

In een drukbezochte lezing uit 1945 (*L'existentialisme est un humanisme*, integraal opgenomen in deze bloemlezing) meende Sartre het antwoord te hebben gevonden: de mens moest zichzelf als vrijheid kiezen. Zijn oorspronkelijke zijnswijze leverde tegelijk de moraal die hij als een 'project' in zijn leven moest zien te verwezenlijken. Maar wat heeft vrijheid te betekenen als je alleen zelf vrij bent? Omdat de mens in de keuze van zichzelf tevens kiest hoe de wereld voor hem moet zijn, volgt daaruit, aldus Sartre die op dit punt Kants categorische imperatief te hulp roept, dat de keuze voor de eigen vrijheid ook de vrijheid van alle mensen omsluit.

Ziedaar het uitgangspunt voor Sartres geëngageerde activisme, dat hem tijdens de Koude Oorlog steeds meer in communistisch vaarwater zou brengen, al is hij nooit zo ver gegaan om lid van de partij te worden. De geschiedfilosofie van het marxisme (die de bevrijding van de mensheid in het vooruitzicht stelde) werd voor hem het onmisbare 'totale' kader, waarbinnen hij zijn eigen existentialistische aanpak een plaats trachtte te geven. Maar omdat de vrijheid zijn enige en absolute waarde was, bleef er geen ruimte over voor andere waarden om de verwezenlijking van deze vrijheid te sturen en waar nodig te beteugelen.

Zo kon Sartre zonder gewetensbezwaren betogen dat de middelen, inclusief het revolutionaire geweld, zich lieten rechtvaardigen door het doel. Een standpunt dat hem niet alleen de vriendschap kostte van mede-existentialisten als Maurice Merleau-Ponty en Albert Camus, maar dat hem ook tot een kritiekloze 'fellow traveller' maakte, eerst van de Sovjet-Unie en na de inval in Hongarije (die zelfs Sartre te verging) van de revolutionaire bevrijdingsbewegingen in de Derde Wereld. Toen hij in 1970 op zijn oliedrum stond te oren, gebeurde dat bijvoorbeeld uit naam van het kort tevoren door hem omarmde maoïsme.

Het is gemakkelijk Sartres filosofie op grond van deze weinig aantrekkelijke consequenties met de vuilnisman mee te geven. Maar dat is niet wat Ger Groot doet. Zonder de schaduwzijden te verdoezelen of te vergoelijken, wijst hij op het blijvende belang van het 'morele appel dat van Sartres denken uitgaat' en dat door diens politieke ontsparingen niet wordt ontkracht, en op de waarde van de concrete 'kenschetsen van menselijk gedrag' die in Sartres werk te vinden zijn. Bovendien herinnert hij eraan dat Sartres denken in termen van 'persoonlijke soevereiniteit, beheersbaarheid van de wereld en autonome zelfverwerkelijking', in weerwil van het antihumanistische (post)structuralisme dat in de late jaren vijftig het existentialisme van de intellectuele troon stootte, nog altijd strookt met ons huidige zelfbegrip.

Vandaar wellicht dat Sartre vorig jaar, vooral dankzij Bernard-Henri Lévy's *Le*

siècle de Sartre, opnieuw in de Parijse belangstelling kwam te staan. Er hoeft niet aan te worden getwijfeld dat nostalgie naar de geëngageerde intellectueel Sartre daarbij een grote rol heeft gespeeld. Via deze bloemlezing kan de Nederlandse lezer proberen uit te maken in hoeverre die hernieuwde fascinatie ook in filosofisch opzicht terecht is geweest.

(*NRC Handelsblad*, 26-1-2001)